

FÂRŪKÎ, Molla Mahmûd

FÂRŪKÎ, Molla Mahmûd

(ملا محمود الفاروقى)

Mollâ Mahmûd b. Muhammed
b. Şâh Muhammed el-Kanpûrî
(ö. 1062/1652)**Hindistanlı âlim.**

993 (1585) yılında Kanpûr'da doğdu-ğu söylenir. Ancak 1062'de (1652) öldü-ğü ve genel olarak aile fertlerinin kırk yaşına ulaşmadan vefat ettikleri (*Mullah Mahmood's Determinism and Freewill*, s. 19-22) dikkate alınarak yukarıdaki doğum tarihi şüphyle karşılanmıştır. İlk öğrenimini dedesinden ve daha sonra Üstâdü'l-Mülk Muhammed Efdal b. Hamza el-Osmânî el-Kanpûrî'den gördü. Başarılı bir öğrenci olan Fârûkî henüz on yedi yaşında iken dinî ilimlerin yanı sıra mantık ve felsefede de kendini yetiştirdikten sonra memleketinde müderris oldu. Kısa zamanda ünü Hindistan'a yayılınca Sultan Şah Cihan onu Agra'ya davet etti. Bu şekilde saray ulemâsı arasına giren Fârûkî'ye "üç yüz kişinin başkanı" mansıbı verildi. Fârûkî Şah Cihan'ın dostluğunu kazanarak onun bütün seferlerine katıldı. Şahla birlikte Lahor'a yaptığı bir ziyaret sırasında, onun mürşidi olan Şah Muhammed Bedahşî kendisini dünya işleriyle çok fazla ilgilendiği için sert bir dille uyardı ve şahın hizmetinden ayrılmasını tavsiye etti. Bu ikazdan çok etkilenen Molla Mahmûd görevinden istifa ederek öğretim görevini sürdürmek üzere memleketine döndü. Devletin malî desteğiyle Agra'da bir rasathâne kurulması yolunda hazırladığı proje, son derece tehlikeli bir hal alan Belh seferinin (1055-1058/1645-1648) âcil malî kaynağa ihtiyaç göstermesi sebebiyle reddedildi. Bu sırada Şah Cihan'ın ikinci oğlu Şah Şücâ' tarafından Dakka'ya davet edildi. Daha sonra davetine icabet ettiği Bengal valisiyle birlikte bazı felsefe ve mantık kitaplarını müzakere etti. Bu son davet, Fârûkî'nin Ni'metullah b. Atâullah el-Firûzpûrî'ye intisap ettiği ve onun bazı evrâd ve ezkârı ile hikemî sözlerini ihtiva eden bir risâlesini yazdığı tarih olan 1052'den (1642) önce gerçekleşmiş olmalıdır.

Felsefe ve belâgat alanında büyük otorite olan Fârûkî din ilimlerinde de seçkin bir mevkiye sahipti. Rivayete göre daha sonra aksini söyleyeceği hiçbir beyanda bulunmamış, çelişkiye düşebile-

ceği rastgele bir görüş ileri sürmemiştir. Fikirleri Sünnî âlim ve yazarların çoğu tarafından benimsendiği halde Abdülazîz ed-Dihlevî onu önde gelen Şîî kelâmcıları arasında göstermektedir (*Tuḥfe-i İsnâ 'Aşeriyye*, III, 166). Fârûkî Kanpûr'da vefat etti. Şehir dışındaki türbesi halk tarafından hâlâ ziyaret edilmektedir.

Eserleri. 1. *el-Ḥikmetü'l-bâliğa*. Felsefî bir risâle olup daha çok müellifi tarafından yapılan eş-Şemsü'l-bâziğa adlı şerhiyle tanınır (Delhi 1278/1861; Luziana 1280/1863; Leknev 1288/1871). Fârûkî'nin en hacimli eseri olan bu şerh üzerine Molla Nizâmeddin Sihâlî, Hamdulah Sendilevî, Molla Hasan Leknevî ve Abdülhalîm Ensârî Ferengî tarafından çeşitli hâşiyeler yazılmış olup bunların hepsi günümüzde Hindistan ve Pakistan'daki medreselerin üst seviyelerinde okutulmaktadır. 2. *ed-Devḫatü'l-meyyâde fî tahkîki's-şûre ve'l-mâdde* (1308/1890). Müellif bu eserinde Meşşâî filozoflarının madde ve süret hakkındaki görüşlerini desteklemekte, İsrâkiler'in "nefsü'l-cism" ve kelâmcıların "cüz-i lâ yetecezzâ" nazariyelerini ise reddetmektedir (Zubaid Ahmad, s. 137). 3. *Risâle fî işbâti'l-heyûlâ*². Aristo felsefesinin temel kavramlarından olan heyûlânın bir güç olarak varlığını ispat etmek üzere kaleme alınmıştır. 4. *Risâle-i Cebr ü İḫtiyâr*. İrade hürriyeti konusunda bir risâle olup Ali Mehdi Han'ın notları ve İngilizce tercümesiyle birlikte neşredilmiştir (Allahâbâd 1934). 5. *Risâletü Ḥırzi'l-îmân*. Muhibbullah Allahâbâdî'nin (ö. 1058/1648) vahdet-i vücûd görüşünü savunduğu *et-Tesviye beyne'l-ifâde ve'l-kabûl* adlı eserine reddiye olup buna da Muhibbullah'ın öğrencilerinden Habîbullah tarafından bir reddiye yazılmıştır (Zubaid Ahmad, s. 91-92). 6. *el-Ferâ'id fî şerhi'l-Fevâ'id* (Kanpûr 1331/1913). Adudüddin el-İcî'nin belâgatla ilgili *el-Fevâ'idü'l-Ğiyâşiyye*'sinin şerhidir. Fârûkî'nin *el-Ferâ'idü'l-Mahmûdiyye* adıyla bu esere yazdığı hâşiyeye muhtemelen Bengal Valisi Newâb Şâiste Han için hazırlanmıştır. 7. *Hâşiyetü 'ale'l-Âdâbi'l-bâkıye*. Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin *er-Risâletü's-Şerifiyye fî 'ilmi'l-münâzara*'sına Abdülbâkî b. Gavsü'l-İslâm es-Siddîkî'nin yaptığı şerh üzerine yazılmış bir hâşiyeye olup Firengî Mahal Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur. Ayrıca kadınlar hakkındaki bir risâle ile

Farsça şiirlerden oluşan bir divan da Fârûkî'ye nisbet edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Âzâd-ı Bilgrâmî, *Sübḫatü'l-mercân fî âşâri Hindistân*, Bombay 1303/1886, s. 53-56; a.mlf., *Me'âşirü'l-kirâm*, Agra 1328/1910, s. 202-203; Abdülazîz ed-Dihlevî, *Tuḥfe-i İsnâ 'Aşeriyye*, Leknev 1295/1878, III, 166; Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ülûm*, Bopal 1296/1878, s. 901-902; Sâdik İsfahânî, *Şubḫ-i Sâdik*, Dârü'l-Musannifin, A'zamgarh, III/12; Muhammed Yahyâ b. Muhammed Emîn el-Abbâsî el-Allahâbâdî, *Vefeyâtü'l-a'lam*, Dârü'l-Musannifin, A'zamgarh; Fakîr Muhammed Cehilemî, *Ḥadâ'ıku'l-Hanefiyye*, Leknev 1308/1891, s. 412-413; Nüreddin Zeydî Zaferâbâdî, *Tecellî-i Nûr*, Kanpûr 1900, s. 48; Rahman Ali, *Tezkire-i 'Ulemâ-i Hind*, Leknev 1332/1914, s. 221; *Mullah Mahmood's Determinism and Freewill* (nşr. Ali Mehdi Han), Allahâbâd 1934, s. 19-22; Hayreddin Muhammed Kanpûrî, *Tezkiretü'l-ulemâ'* (nşr. Muhammed Senâullah), Kalkûta 1934, s. 45-48; Muhammed Sâlih Kamboh, *'Amel-i Sâlih*, Kalkûta 1939, III, 391, 441; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, V, 409-411; Brockelmann, *GAL*, II, 554; *Suppl.*, II, 621; Zirikî, *el-A'lam*, VIII, 62; Zubaid Ahmad, *The Contribution of India to Arabic Literature*, Lahore 1968, s. 91-92, 130, 137-139, 149; A. S. Bazmee Ansari, "al-Fârûkî", *EL²* (İng.), II, 813-814; a.mlf., "el-Fârûkî", *İDMİ*, XX, 46-48.

A. S. BAZMEE ANSARI

FÂRŪKİLER

**Handeş'te (Hindistan)
1370-1601 yılları arasında
hüküm süren
bir İslâm hânedanı.**

Hindistan'ın batısında, Bharuç ve Sûret'te Hint Okyanusu'na dökülen Narmada ile Tapti nehirleri arasındaki topraklar XIV. yüzyıldan itibaren Handeş diye tanınmıştır. Dekken ve Mâlvâ yaylasının önemli geçiş yeri olan Handeş "han ülkesi" anlamına gelir. Delhi sultanlıklarından Halaciler ve Tuğluklular Handeş'i ele geçirerek Hindü nüfuzunu ortadan kaldırmışlar ve han unvanlı valilerle ülkeyi yönetmişlerdir. Bu valilerden biri de Hân-ı Cihân olup oğlu Melik Raca (Melik Ahmed), Tuğluklu Hükümdarı III. Firûz Şah (1351-1388) adına Handeş'i idare etmiştir. Melik Ahmed daha sonra merkezî idarenin zayıflaması üzerine istiklâlini ilân ederek Fârûkîler hânedanını kurmuştur (772/1370). Bu isim, hânedan mensuplarının Hz. Ömer el-Fârûk'un soyundan geldiği iddiasından kaynaklanmaktadır.

231 yıl saltanat süren Fârûkîler hâkim, han ve şah unvanlı on altı sultan

tarafından idare edilmişlerdir. Başşehirleri Asirgarh ve Burhânpûr'dur. Asirgarh, Satpura dağlarının doğu ucunda Hindü racalarının ve onların emrindeki Racpütler'in oturduğu müstahkem mevki idi. Kuzey Hindistan'ı Dekken'e bağlayan, Tuğluklular devrinde ticarî ve askerî bakımdan büyük önem taşıyan yol Asirgarh'tan geçmekteydi. Fârûkiler'in yeniden temellerini atmış olduğu ikinci başşehir de Burhânpûr'dur. Rivayete göre adını Şeyh Burhâneddîn-i Garîb'den (ö. 738/1337) alan şehir zaman içinde Tap-ti nehrine doğru genişlemiş, nüfusu da artmıştır.

Fârûkiler XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar Gucerât Sultanlığı, Nizamşâhîler, Behmenîler, Mâlvâ ve Gûrî Halacîleri'yle, ikinci yarısından sonra da Bâbürlüler'le komşu oldular. Hânedan bu siyasî kuruluşlar arasında hemen her zaman zayıf kalmışsa da Gucerât Sultanlığı'nın desteğiyle tehlikelerden kurtulmuştur.

Fârûkiler'in kurucusu Melik Ahmed'in 1399'da ölümünden sonra yerine Nasîr Han geçti. Nasîr Han Hindûlar'ın zayıflığından faydalanarak Asirgarh'ı Racpütler'dan aldı. Ardından Tapti nehrine yakın bir yerde Burhânpûr'u inşa edip surlarla tahkim ettirdi. Dekken'in en kuvvetli sultanlığı olan Behmenîler'le münasebetler Nasîr Han'ın tecrübesizliği yüzünden gerginleşti. Fârûkî toprakları Alâeddin II. Ahmed'in ordusu tarafından istilâ edildi. Melik et-Tüccâr adındaki kumandan Nasîr'in kuvvetlerini mağlûp ederek Handeş'i yağmaladı. Burhânpûr, surlarının yüksekliğine ve kuvvetle savunulmasına rağmen Behmenîler'e boyun eğmek zorunda kaldı. Bir müddet sonra da Nasîr Han öldü (1437).

Bundan sonra gelen Mîrân I. Âdil Han ile (1437-1441) Mîrân I. Mübârek Han (1441-1457) Handeş tahtında varlık gösteremediler. II. Âdil Han (1457-1501), Melik Ayne veya Melik Gânî adıyla şöhrat kazandı. Fârûkiler'in büyük hükümdarlarının ilki olan Melik Gânî dış münasebetleri yoluna koyarak daha ziyade Hindü meselesiyle uğraştı. Koliler ve Bhiller gibi yağmacıları kontrol altına alıp Gondvana ile Çarkand racalarına boyun eğdirdi. Bu sebeple başta Firişte olmak üzere birçok tarihçi II. Âdil'e "Çarkund" (orman hükümdarı) adını verir. Ancak öte yandan Gucerât Sultanı I. Mahmud Begarâ Fârûkiler'e karşı baskısını arttırmıştı. Nihayet geleneksel vergilerin ödenmesine devam edilmesi karşılığında yapılan antlaşma sayesinde Fârûkiler'le Gucerât Sultanlığı arasındaki barış korunabildi.

II. Âdil Han'dan sonra tahta geçen kardeşi Dâvud Han taht kavgaları ile uğraştı. Gâznî ve Âlem hanlarının saltanatları da aynı şekilde geçti. Dâvud Han'ın yeğeni III. Âdil Han ise (1510-1520) mevkiini sağlamlaştırmak için anne tarafından büyükbabası Gucerâtî I. Mahmûd'dan yardım istedi. Daha sonra III. Muzafer'in kızı ile evlenerek batı sınırlarını güvence altına aldı. Âdil Han'ın ölümünden sonra yerine oğlu Mîrân I. Muhammed Şah geçti. Bu hükümdar on yedi yıl süren saltanatı boyunca daha çok dayısı Gucerât Sultanı Bahadır Şah'ın desteğine ihtiyaç duydu. Hint denizi ve Gucerât sahillerine ticarî amaçlarla yerleşmeye çalışan Portekizliler Bahadır'ı ortadan kaldırınca Mîrân I. Muhammed Gucerât'ın da vârisi oldu, ancak başşehir Ahmedâbâd'a ulaşmadan öldü. Yerine kardeşi Mîrân II. Mübârek (1537-1566) geçti. Fârûkiler 1555'te ilk defa Bâbürlüler'le karşı karşıya geldiler. Bu temas sonraki yıllarda Fârûkiler'in aleyhine bir seyir takip etmiştir.

Mîrân II. Mübârek'in ölümü üzerine Fârûkî tahtına geçen oğlu Hasan bazı ayaklanmaları bastırmakla uğraştı. Bâbürlüler'in yanında bulunan Raca Âlî Agra'dan Handeş'e dönerek Hasan'la mücadeleye etti ve onu tahtından indirerek yerine geçti. IV. Âdil Şah adıyla Handeş tahtının sahibi olan Raca Âlî Bâbürlüler'le iyi münasebetlerini sürdürdü. 1596'da Celâleddin Ekber Şah'ın isteğine uyarak Berâr seferine katıldı. Ancak Sonpat / Asti Savaşı'nda öldü ve yerine oğlu Bahadır Şah geçti.

Fârûkiler'in son hükümdarı olan Bahadır Şah sefahate düşkün âciz bir hükümdardı. Babasının siyasetini terkederek şehzadeler meselesine karışması Bâbürlü Hükümdarı Ekber tarafından hoş karşılanmadı. Bâbürlü ordusu 1601'de Handeş'i istilâ edip Asirgarh'ı kuşattı, muhasara sonunda şehir Bâbürlüler'e eline geçti. Ekber bu zaferini bir kitâbe ile ebedileştirdi. Sağ kalan Fârûkî ileri gelenlerini sürgüne yolladı. Handeş Bâbürlüler'e bağlı eyalet haline getirildi (1009/1601). Bahadır Şah Lahor Kalesi'ne kapatıldı ve Nüreddin Cihangir'in saltanatı sırasında 1033'te (1623-24) burada vefat etti. Firişte onun Agra'da öldüğünü kaydetmektedir.

Fârûkiler Handeş'te kültür ve sanatın gelişmesine yardımcı olmuşlar, ilim adamlarını himaye etmişlerdir. Asirgarh ve Burhânpûr Handeş'in en büyük merkezleri haline getirilmiş, cami, mescid, türbe, medrese, saray ve kalelerle donatılmıştır. Bâdşâhî Kalesi (1400), Bâdşâhî Sarayı, Hanım Camii (1585) ve Mescid-i Cum'a Fârûkî mimarisinin bugün dahi mevcut önemli eserleridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Firişte, *Târîh*, Bombay 1832, II, 541-568; Ebû Tûrâb Velî, *Târîh-i Gucerât* (nşr. E. D. Ross), Kalkûta 1909, s. 15, 38-39; Abdullah Muhammed b. Ömer el-Mekkî, *Zaferû'l-vâlih bi-Muzafer ve âlih* (nşr. E. D. Ross), Kalkûta 1910-28, I, 51-87; Ali b. Azîzullah et-Tabâtabâî, *Burhân-ı Me'âşir*, Haydarâbâd 1936, s. 77-78, 124, 202-225, 276, 357, 457; Nizâmeddin Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, Kalkûta 1931, II, 156-157, 330, 333, 336, 340, 384, 393-394, 412; III (1935), s. 21, 26-27, 66, 75-77, 102-104, 115-117, 222-223, 226, 235, 237; İskender b. Muhammed Mancû, *Mir'ât-ı İskenderî* (nşr. S. C. Misra — M. L. Rahman), Baroda 1961, s. 17, 46-48, 59, 147-149; A. Smith, *Akbar: The Great Mogul 1542-1605*, Oxford 1917, s. 272-286, 297-300; Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 407-408; A. M. Husain, *Khandesh in New Light*, Bangalore 1963; T. W. Haig, *Turks and Afgans*, New Delhi 1965, s. 294-348; a.mlf., "The Fârûkî Dynasty of Khandesh", *Indian Antiquary*, XLVII, New Delhi 1918, s. 113-124, 141-149, 178-186; a.mlf., "Fârûkiler", *IA*, IV, 471-472; J. Allan v.d.g.r., *The Shorter History of India*, New Delhi 1969, s. 300-320; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 258-259; H. Heras, "The Siege and Conquest of the Fort of Asirgarh by the Emperor Akbar", *Indian Antiquary*, I/3, New Delhi 1929, s. 33-41; C. F. Becking, "Amba Gesen and Asirgarh", *JSS*, II (1957), s. 182-188; Mahdi Husain, "A Short History of Khandesh 1382-1601", *Quarterly Journal of the Mythic Society*, LII (1961), s. 6-20; M. M. Hassan, "The Fall of Asirgarh, A Critical Study", *Indian Culture*, LI/3, New Delhi 1977, s. 201-208; P. Hardy, "Fârûkîs", *El²* (İng.), II, 814-816.

Fârûkî hânedanına ait bir türbe - Handeş / Hindistan

